

Itämerensuomalaisten kielten käsikirja

ARVO LAANEST *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Tallinn 1975. 239 s.

Monesti on saatu havaita, miten hyödyllisiä ovat kielentutkimuksen saavutuksia esittelevät yleiskatsaukselliset haku-teokset. Näiden joukkoon liittyy v. 1975 virolaisen kielentutkijan Arvo Laanestin laatima itämerensuomalaisiin kieliin ja niiden tutkimukseen johdatteleva teos.

Laanestin kirjassa on viisi lukua. Ensimmäisessä luvussa esitetään yleiskatsaus itämerensuomalaisiin kansoihin ja kieliin. Neuvostoliitossa asuvien itämerensuomalaisten määrät perustuvat vuosien 1926, 1939, 1959 ja 1970 väestönlaskuihin. Lähinnä tilastoteknisistä syistä johtunee vepsäläisten määrän hämmästyttävä pieneneminen puoleen yhden vuosikymmenen aikana (v. 1959 16 000 ja v. 1970 8 000 henkeä). Edelleen alkusivuilla kiinnitetään huomiota tärkeään itämerensuomalaisen etnogeneesin ongelmaan, kontakteihin naapuriheimojen kanssa, yksittäisten ims. kielimuotojen erityispiirteisiin sekä luonnehditaan lyhyesti kyseiset kielet ja niiden päämurteet tunnusomaisen äänne- ja muoto-opillisten piirteiden avulla. Huomiotta eivät jää myöskään entiset ja nykyiset ims. kirjakielen. Varsin aiheellisesti saavat oman kappaleensa myös edesmenneet inkerin, vepsän ja lii-

vin kirjakieli. Hyvin hyödyllinen on eri maiden ims. kielten tutkimuksen esittely.

Toisessa luvussa käsitellään ims. kielten äänneoppia. Foneettisen jakson jälkeen seuraa tiivis kantasuomen äännehistoria. Sen jälkeen esitellään osalle ims. kieliä yhteiset äänne muutokset sekä eri kielten äännekehityksen eräät erityispiirteet.

Kolmas luku omistetaan morfologialle, ja se käsittää lähes puolet teoksesta. Ensiksi esitetään nominintaivutus, sijamuodot ja suffiksit, sitten verbintaivutus ja sen yhteydessä myös tärkeimmät verbinjohtimet.

Neljännessä luvussa kosketellaan eräitä syntaksin pääkysymyksiä: subjektin, objektin ja predikaatiivin totaalisuutta ja partiaalisuutta, adjektiiviattribuutin kongruenssia, infinitiivejä ja asyndetonia.

Viides luku sisältää katsauksen ims. kielten sanastoon. Omina ryhminään esitetään perinnäissanat ja lainasanat. Loppuun liitetyssä lisäyksessä esitellään kolmella sivulla maallikkolukijaa varten suomalais-ugrilaisen tarkekirjoituksen periaatteita.

Tällaista teosta arvioitaessa on heti todettava, että käsiteltävä kielentutkimuksen alue on ollut varsin laaja. Voidaan mielivaltaisesti ratkaista, mihin tutkimus-suuntiin kiinnitetään erityistä huomiota. Laanestin pyrkimyksenä on selvästikin ollut painottaa vanhastaan keskeisinä pidettyjä alueita, joilta tietysti on eniten esiteltävää materiaalia. Ratkaisusta perinteisen linjan hyväksi johtuu, että tämä käsikirja on kompositioltaan paljon sa-

mankaltainen kuin Lauri Hakulisen klas-
sinen SKRK, jossa on toki siinäkin joh-
donmukaisesti mainittu, millaisilla suo-
men kielen piirteillä on vastineet lähi-
sukukielissä. On kuitenkin korostettava,
että Laanestin teos on ensimmäinen kaik-
kia ims. kieliä yhdenvertaisesti ja syste-
maattisesti käsittelevä hakuteos, jossa eri-
tyisesti kaikille tai useille ims. kielille yh-
teiset ominaisuudet on pyritty saamaan
esiin. Esipuheen mukaan se on tarkoitettu
sekä ims. kielten opiskelijoiden että toisten
tieteenalojen edustajien käsikirjaksi.

Laanestin kirja jättää asiapitoisen ja
vakuuttavan yleisvaikutelman. Joitakin
reunamerkintöjäänkin lukija voi tehdä. Liiv-
vistä on mainittu foneemeina ξ ja ξ .
Sibilanttien liudennus ei kuitenkaan liiv-
vissä ole fonemaattinen ilmiö. Ims. kiel-
ten painotusta käsittelevästä kirjallisuu-
desta puuttuu maininta Matti Sadenie-
men teoksesta Metriikkamme perusteet.
Intonaatiotutkimusten osalta olisi voitu
mainita myös Pekka Hirvosen suomen ja
englannin intonaatioiden vertaileva tut-
kimus.

Kantasuomalaisia lähtömuotoja on re-
konstruoitu varsin säästeliäästi. Rekon-
struktioissa ei ole käytetty heikon asteen
spirantin merkkejä γ , β ja δ vaan mer-
kintöjä \tilde{k} , $\tilde{\beta}$ ja \tilde{l} , joilla esimerkiksi Merle
Leppik on kuvannut kantasuomen aste-
vaihtelun epäfonologista luonnetta. Laa-
nest sanoo käyttävänsä näitä merkkejä
sen edellytyksen mukaan, että kantasuo-
men astevaihtelu oli ainoastaan kvantita-
tiivista eikä kvalitatiivista. Kantasuomen
yksinäisklusiilien kvantiteettivaihtelu mer-
kitsi kuitenkin ilmeisesti myös tietynasteis-
ta kvaliteetin vaihtelua, joten olisi oikeam-
paa perustella \tilde{k} :n, $\tilde{\beta}$:n ja \tilde{l} :n käyttämistä
kantasuomalaisen, astevaihtelun epäfona-
maattisuudella. Hyvän käsikirjan periaat-
teiden mukaisesti Laanest ei ota jyrkkää
kantaa kiistakysymyksiin, ei myöskään
vanhaan kiistaan vepsän ja liivin nykyisen
astevaihteluttomuuden syistä. Hän jättää
avoimeksi sen mahdollisuuden, että nyky-
vepsää ja -liiviä edeltäneisiin perifeerisiin
murteisiin astevaihtelu ei koskaan ulottu-

nutkaan tai jos ulottui, niin se ei ehtinyt
kehittyä fonologiseksi ilmiöksi ennen ka-
toamistaan. Vepsän ja liivin astevaihtelun
hämärän historian vuoksi ei heikon asteen
muotoja ole näiden kielten osalta lainkaan
rekonstruoitu. Tunnetusti epäselvä on
kysymys geminaattaklusiilien alkuperäi-
sistä astevaihtelusta painottoman tavun
jäljessä; tässä asemassa olisi viron todis-
tuksen mukaan vallinnut alkuaan vaih-
telemattomuus. Laanest merkitsee esim.
ksm. **onnehtoin* ja toisaalta morfeemin-
rajalla esim. **hüppät-läk*, **paket-tak*. Lauri
Postin tunnettuun hypoteesiin kantasuo-
men monien konsonantistonmuutosten
syynystä germaanisten kielten vaikutuk-
sesta suhtaudutaan esiteltävässä käsikir-
jassa kriittisesti. Tämän germaanilaishy-
poteesin uskottavuutta pidetään hieman
kyseenalaisena siksi, että arkeologia ei
todista runsaan germaanilaisväestön asu-
neen itämerensuomalaisen joukossa ja
että viron kielen fonetiikkaankaan ei tul-
lut mainittavia muutoksia 13.—19. vuo-
sisadalla, jolloin saksankielinen yläluokka
oli johtavassa asemassa Virossa. Näitä
vastatodistuksia voidaan kuitenkin kriti-
soida. Kahta kyseistä kontaktitilannetta,
joiden väliä oli pari vuosituhatta, voidaan
tuskin rinnastaa. Sosiolingvistinen miljöö
ja kaksikielisyyden aste olivat kantasuo-
malais-germaanisessa ja virolais-saksalai-
sessa yhteisössä ilmeisesti erilaiset. Eri-
tyisesti Jorma Koivulehdon viimeaikaiset
tutkimukset ovat vahvistaneet sen, että
kantasuomeen lainattiin germaaneilta
hämmästyttävän runsaasti uusia peruskä-
sitteitä. Ei myös tilastollisesti jokseen-
kin epätodennäköinen sattuma, jos kanta-
suomessa olisi aivan itsenäisesti tapahtu-
nut parikymmentä sellaista äännekehi-
tystä, jotka merkitsivät lähentymistä juuri
germaanisen, aivan vieraan kielen äänne-
systeemiin. Niin kauan kuin ei ole vakuut-
tavasti osoitettu kielenensisäisten kehitys-
tendenssien johtaneen kyseisiin ilmiöihin,
ei ulkopuolisen vaikutuksen mahdollisuut-
ta ole syytä jättää huomiotta.

Voitaisiin ehkä tehdä vielä joitakin pie-
niä huomautuksia, jotka eivät mitenkään

muuta Laanestin teoksen antamaa erittäin myönteistä yleiskuvaa. Soinnillisen konsonantin *d*:n tulo suomen kirjakieleen on selitetty niin niukkasanaisesti, että väärinkäsityskin on vaanimassa. Äännekehitys *tk > kk* mainitaan äännelaillisesti tapahtuneeksi karjalassa jälkitavuuissa. Tämä väite on ristiriitainen sen Ojansuun karjala-aunuksen äännehistoriassaan esittämän toteamuksen kanssa, että »alkusuomalainen» *k* on *t*:n jäljessä sanan sisällä säilynyt kuten suomessakin. Olisi ollut syytä mainita erikseen supistumaverbeissä tapahtunut kehitys, esim. *muakkoa, hävekköä*. Datiivin runsaan käytön liivin kielessä mainitaan olevan yhteydessä siihen, että ulkopaikallissijat ovat siellä suhteellisen harvinaisia. Tämä tuskin on ainoa syy. Myös latin kielen vaikutus on otettava tässäkin yhteydessä huomioon (vrt. Alvre, Sovetskoje finno-ugrovedeniže 1967 s. 171—). Adjektiivien komparaatiota käsiteltäessä on superlatiivin tunnukseksi mainittu karjalastakin *-impä-, -impä-*. Tällöin olisi aiheellista todeta, että aunus on sellainen ims. kielimuoto, jossa tunnetaan alkuperäinen yksinäism:llinen superlatiivi (esim. *suuriman*). Myös maininta suomen kielen yksinäism:llisistä superlatiivisista adjektiveista olisi tässä yhteydessä paikallaan. Lukijalle tuntemattomasta syystä on kantasuomalainen nomininjohdin **-eda*, **-edä* esitetty asussa **-eä*, **-eä* mutta johdin **-aya*, **-äyä* asussa **-ka*, **-kä* (esim. sanoissa *korkea* ja *kataja*). Painovirhe lienee savolaismurteiden *antoa*-imperatiivin rekonstruoitu alkumuoto **antakäa* pro **antakata*. Astevaihtelumuotojen epäjohdonmukaisuudet yleensäkin olisi teoksen seuraavassa versiossa korjattava. Niistä mainittakoon vielä esimerkkinä se, että *lukea*-verbin mon. 2. ja 3. persoonan imperatiivimuodot (suomesta, virosta ja inkeroisesta) on mainittu osoituksena *k*:n säilymisestä, vaikka *k* on tällöin esiintynyt spiranttina.

Jokaisen luvun tai asiakokonaisuuden loppuun on liitetty kirjallisuusluettelo. Joihinkin kohtiin voisi ehkä jotakin lisätä,

vaikka on tietysti muistettava, että vain keskeistä kirjallisuutta on otettu mukaan. Verbien 3. persoonan päätettä käsiteltäessä on mainittu, että useissa ims. kielessä käytetään mon. 3. persoonan asemesta impersonaalin (passiivin) muotoja. Tässä yhteydessä odottaisi viittausta myös R. E. Nirvin tutkimukseen Passiivimuotojen aktiivistumisesta. Keskeisten lauseenjäsenten totalisuutta ja partiaalisuutta esiteltäessä olisi luonnollisesti liitettävä luetteloon Terho Itkosen Erään sijamuodon ongelmia, mutta se ei liene ehtinyt mukaan. Tämä olkoon samalla muistutuksena siitä, miten uudetkin käsikirjat saattavat nopeasti vanhentua ei vain josakin raisusti uusiutuvassa lääketieteessä vaan humanistisenkin tieteen alalla. Totaaliobjektin osalta olisi voitu mainita vepsän erikoinen ja ilmeisesti vieraseen esikuvaan perustuva passiivin yhteydessä käytettävä kokonaisobjekti. Kun tekijä on esittänyt, että balttilaisten ja slaavilaisten kielten genetiivillä saattaa olla samanlaisia funktioita kuin itämerensuomalaisella partitiivilla, olisi ollut soveliasta viitata myös Igor Vahroksen artikkeliin, jossa tarkastellaan venäjän genetiiviä ja suomen partitiivia (Verba docent s. 269—287). Suomalais-ugrilaista tarkekirjoitusta käsitteleviin lähteisiin olisi ollut syytä liittää myös Jaakko Lehtosen Foneettisen kirjoituksen opas.

Sanasto-osassa on mainittu eräitä uralilaisia sanoja, jotka ovat mahdollisesti indoeurooppalaista alkuperää, mutta joiden lainautumissuuntaa ei ole onnistuttu varmasti ratkaisemaan. Niiden joukossa on mm. suomen *vetää*. On mielenkiintoista, että suom. *vehmaro*-sanaa on pidetty balttilaisen *vetää*-verbin kantaan palauttavana (Lauri Posti, Kotiseutu 1972 s. 153—156). Myös vanhimpia indoiranilaisia lainoja on käsitelty. Paul Ariste on muuten äskettäin esittänyt käsityksenään, että tällaisissa yhteyksissä olisi fenno-ugristiikan kannalta sopivampaa puhua indoeurooppalaisista satem-kielisistä lainoista (Keel ja kirjandus 1976 s. 439). Kiehtovia näköaloja avaa sanasto-osaan

liittyvä luku oletettavista alkuperältään tuntemattomista sanoista. Tällaisia ovat sellaiset Aristen indocurooppalaisiksi substraattisanoiksi oletamat tapaukset kuin esim. suom. *kauris, taivas, tarvas, sisar* ja *tytär*, joista eräitä on pidetty balttilaisina lainoina, sekä ehkä tuntemattomasta ei-indocurooppalaisesta substraattikielistä periytyvät *huuli, koipi, kuve, kylki, nenä, oja, orko, saari* ja *suo*.

Laanestin tekemän tehtävänrajauksen mukaisesti hänen käsikirjassaan ei kajota uudemmansuuntaisen kielentutkimuksen tuloksiin. Vaikka Laanestin käsikirjassa on päätetty tarkastella vain itämerensuomalaisen historiallis-vertailevan kielentutkimuksen tuloksia, tuntuu hieman oudolta, ettei ole mainittu mitään nimistöntutkimuksesta, joka sentään on operoinut tällaisinkin menetelmin. Kokonaisuudessaan Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse -teos tuntuu hyvin onnistuneelta. Siitä on runsain mitoin hyötyä sekä ims. kielten opiskelijoille ja toisten tieteenalojen edustajille että alan ammattilaisille ja miksei kenelle lukijalle tahansa. Tekijälle lankeaa samalla luonnostaan velvoitus pitää teoksensa tulevatkin painokset ajan-tasaisina.

Usealla taholla on ilmaistu ajatus Laanestin kirjan suomentamisesta. Tähän ajatukseen on syytä suhtautua vakavasti. Suomentamisen esteenä eivät mitenkään olisi tämän teoksen eräät suomalaisista näkökannoista poikkeavat kohdat, joista muutamat koskevat vain terminologiaa.

Seppo Suhonen

Vatjalaisen elämäankaari

PAUL ARISTE *Vatjalane kätkest kalmuni*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr. 10. Tallinn 1974.

Teos Vatjalainen kehdesta hautaan on lähtöisin erittäin pätevistä kynästä. Sen

tunnettu tekijä akateemikko Ariste on esipuheessa itse luetellut ne kirjoitukset ja tutkimukset, jotka hän on aikaisemmin julkaissut vatjalaisilta keräämänsä aineiston pohjalta. Näitä julkaisuja on 22, mutta hänen kaikkien vatjan kieltä käsittelevien kirjoitustensa luku on monta kertaa suurempi, ja hänen »vatjalaiseksi etnologiksi» nimeämänsä materiaali käsittää ainakin 15 mappia.

Akateemikko Aristen kirja on kompositioltaan erikoislaatuinen. Se on teemalinjainen ainesjulkaisu siihen tapaan kuin aiemmin samalta tekijältä ilmestynyt *Vadja* rahvakalender. Esiteltävä teos on ennen kaikkea kielenäyttekokoelma, johon sisältyvät tekstit käsittelevät vatjalaisen uskomuksia, tapoja ja käytänteitä vanhoista ajoista nykypäiviin saakka. Noin puolet teksteistä on kosimis- ja häätapojen kuvauksia, ja näin on saatu olennainen täydennys Vihtori Alavan julkaisulle *Vatjalaisia häätapoja*. Tekstien 15 luvun välityksellä lukija voi seurata vatjalaisen elämäankaarta äidin kohdusta tuonelaan. Tämän teoksen kiinnostavuus perustuikin ennen kaikkea siihen, että kielenäytteet on ryhmitelty tällaisen johdonmukaisen »juonen» mukaan. Kunkin tekstikatkelman lopussa on mainittu kertoja. Edusteilla on 13 vatjalaiskylää, ja kielenoppaiden määrä on vielä suurempi. Kielimestareiden joukossa on sellaisia vatjalaisia kertojaklassikoita kuin *Matinkylän Marja Boranova*, *Rajon Oudekki Figuova* ja *Itšäpäivän Fjokla Vassiljeva*. Kirjan nimekkäisiin vatjalaisiin kuuluu myös sen kirjoittajan ensimmäinen kielenopas, joenperäläinen laulujen taitaja *Darja Lehti*, jonka tietoutta Ariste tallensi jo koulupoikana Tallinnassa. *Darja Lehden* lauluja sisältyy teokseen *Vatjalaste laule*. Tiedemiehen alkuvaiheista muistuttaa myös *Pummalan kylässä* syntynyt *Kigorja Kuzmin*, joka oli tutkijan kielimestarina Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksessa 1932.

Aristen vatjalaiskirjan kielenäytteet on kirjoitettu käsin muistiin, ja kaikki näytteet on vironnettu. Tämän teoksen